

Kereskedőtársadalom, írói gazdálkodások

Adam Smith *A nemzetek jóléte* (1776) I. könyvének a „munkamegosztás” kialakulásának feltételeiről szóló fejezetében antropológiai alapvonásként jelöli meg „a cserélgetés és adásvétel iránti hajlamot”. Valószínűsíti, hogy e hajlam a beszéd és a racionális érvelés képességében gyökerezik, ezért emeli ki ez az embert az állatvilágból: „Soha és senki nem látta még azt, hogy két kutya világos és meggondolt módon csontot cserélt volna egymással”.¹ A kölcsönösen hasznos cserére irányuló eredendő emberi késztetés, mint később kifejti, a „kereskedőtársadalom” (*commercial society*) megjelenésével válik dominánssá, mivel az együttélésnek ebben a formájában mindenki „cseréből él”, vagyis „bizonyos mértékben” mindenki „kereskedő lesz”.² (A kereskedő társadalmak Smith szemében természetes módon, bár ellentmondásos történeti folyamat során nőttek ki az emberi szükségletek kielégítésére korábban létrejött, a gyűjtögetésre- vadászatra, az állattenyésztésre vagy a mezőgazdaságra alapuló társadalmi-gazdasági berendezkedésekből.³)

Mivé lesz a szellemi alkotás egy olyan világban, ahol mindenki kereskedő? Ez a kérdés Smith-t is foglalkoztatta. Utóbb sokat bírált meghatározása szerint az írók vagy tudósok (*men of letters*) munkája – akárcsak az orvosoké, ügyvédeké, lelkészeké, operaénekeseké, balettáncosoké, de magáé az uralkodóé is – nem-termelő jellegű, vagyis „improduktív” (*unproductive*), mivel tevékenységük, bár lehet nemes és hasznos, de „nem termel semmit, amiből utóbb ugyanazt a munkamennyiséget lehetne megvenni”.⁴ Eszerint egy könyv létrehozásakor „produktív” (vagyis a termékbe később újra felhasználható munkát „beraktározó”) munkát nem a szerző, hanem legfeljebb a könyvkötő vagy a nyomdász végez, mikor előállítja a művet mint kereskedelmi tárgyat. Azzal, hogy a szellemi alkotásnak vagy szolgáltatásnak a felhasználás pillanatában „megsemmisülő” *használati értéket* tulajdonít (szemben a termelő munka által előállított tartós *csereértékkel*), Smith gazdaságtana egyszerre marginalizálja, de rendszere határfogalmaként valamennyire fel is magasztosítja a szellemi munka „terméketlenségét”. S bár

¹ Adam SMITH, *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*, ford. ÉBER Ernő, Bp., Napvilág, 2011, I, 25. (Az angol eredetiben: UÓ., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*, ed. Kathryn SUTHERLAND, Oxford, Oxford University Press, 1998, 21.)

² Uo., 35. (Angolul: uo., 31.)

³ A civilizáció fejlődésének erről a három- vagy négy történeti stációból álló felfogásáról a 18. századi francia politikai gondolkodásban és a skót felvilágosodásban lásd Istvan HONT, *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*, Cambridge, Harvard University Press, 2005, 190–193, 364–388.

⁴ SMITH, *i. m.*, 356–358. (Angolul: SMITH, *i. m.*, 191–194.)

a „közjólét” (*public opulence*) emelésének útját a „produktív munkaerő” számának növelésében látta, érvelése olvasható úgy is, hogy egy társadalom fejlettségének éppen az az egyik fokmérője, hogy hány „improduktív” munkást (például Smith-hez hasonló morálfilozófust) képes eltartani.⁵

Az iparszerű termelésbe és a kereskedelmi csereforgalomba később már teljesen bekebelezettnek érzett szellemi tevékenységnek Smith után is ellentmondásos marad a megítélése. Fél évszázaddal később Alexis de Tocqueville a demokratizálódás következményei közt említi, hogy az irodalom is afféle „iparággá” lett: míg az arisztokrata társadalmak „dicsőséget eleget”, de „pénzt nem sokat” juttattak az íróknak, a demokratikus közönség egyszerre „felgazdagítja és megveti” a szerzőit.⁶ E „demokratikus” társadalmi-gazdasági rend elvetésekor Marx és Engels szintén tekintettel volt a szellemi alkotás új helyzetére. A polgári társadalom Smith-féle antropológiáját az elidegenedés világa-ként bírálva egyrészt arra mutattak rá, hogy a „csere” kölcsönösen előnyösnek tetsző racionalitása „merő látszat”, melynek a „kölcsönös fosztogatás” a valódi alapja,⁷ másfelől fontosnak érezték kiemelni: azzal, hogy a költő „fizetett bérmunkássá” (*bezahlter Lohnarbeiter*) vált, tevékenysége elveszítette korábbi „dicsfényt” (*Heiligenschein*).⁸

Valamiféle „dicsfényt” persze művei kereskedelmi sikere révén is vetülhetett a költőre. Margócsy István 1999-es Petőfi-könyve volt az első „kísérlet” a klasszikus magyar irodalomtörténetben, amely az irodalom mint bevételforrás szempontját nem életrajzi segédanyagként, hanem az alkotásmód egyik lényegi meghatározójaként kezelte.⁹ Ennek nyomán az irodalomnak mint piaci termelésmódnak a vizsgálata bekerült a tudományterület (Takáts József szófordulatát kölcsön véve) „bevett vallásai” közé. Jó néhány publikáció született, amely az írói jövedelmeket vizsgálta a hosszú 19. században, illetve nyújtott egy-egy szerző anyagi viszonyaira is kitekintő pályaképet.¹⁰ (Ezzel

⁵ Uo., 377. (Angolul: uo., 212.)

⁶ TOCQUEVILLE Elek, *A' democratia Amerikában*, ford. FÁBIÁN GÁBOR, Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1843, III, 86.

⁷ MARX, [Kivonatok J. Mill A politikai gazdaságtan elemei című könyvéből] = *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*, 42. kötet, 1844–1848, Bp., Kossuth, 1981, 34. (A német eredetiben: Uő., *Auszüge aus James Mills Buch "Éléments d'économie politique"* = *Marx Engels Werke*, Bd. 40, Berlin, Dietz, 1968, 460.)

⁸ Karl MARX, Friedrich ENGELS, *A kommunista párt kiáltványa*, Bp., Kossuth, 1973, 42. (A német eredetiben: Uő., *Manifest der kommunistischen Partei* = *Marx Engels Werke*, Bd. 4, Berlin: Dietz, 1977, 465.)

⁹ Vö. MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999, 48–74.

¹⁰ Lásd, többek között: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008; SZAJBÉLY Mihály, Jókai Mór, Pozsony, Kalligram, 2010; SZALISZNYÓ Lilla, „Most kenyeret keresünk kapával és tollal” (*Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor gazdasági mindennapjai*) = *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 326–337; Uő., *Pennával teremtett egzisztencia: Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837–1843 között*, ItK, 2012/2, 189–209; SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001; Uő., *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014; VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*, Bp., Argumentum, 2007; Uő., *A gazdálkodó költő (Kisfaludy Sándor gazdasági följegyzései)* = V. O., *Írók, szerepek, stratégiák*, Bp., Ráció, 2010, 177–186.

párhuzamosan irányult figyelem az irodalomra mint a haszon világától függetlennek tételezett, de közben mégis ökonomizált társadalmi részrendszerre, az irodalom piaci forgalmazását lehetővé tévő mediális feltételekre, illetve a pénz témájára a kor prózájában és költészetében.¹¹⁾

A 2019 nyarán alakult *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport ezeket a kutatásokat igyekszik továbbvinni, rendszerszerűvé tenni, illetve új területekkel bővíteni.¹² A kutatási terv abból a meglátásból indult ki, hogy a 19. században a kulturális nemzetépítés nem pusztán párhuzamosan futott a kapitalista átalakulással, hanem e két folyamat összefonódva zajlott. A kettő feszültségteli kölcsönhatásai révén vált a nemzeti irodalom és annak történeti hagyománya a nemzeti önazonosság letéteményesévé, s lett egyszersmind széles körben forgalmazott árucikké. Ennek az alapösszefüggésnek a kidolgozására három fő kutatási irányt tűztünk ki. Az elsőben azt vizsgáljuk, hogy az irodalom modern önleírásai miként fonódtak össze gazdaságtani megfontolásokkal és fogalmakkal (például az irodalmi alkotást gazdasági és jogi keretek által meghatározott *munkavégzésként* elismertetve). A második az irodalom gazdasági reprezentációit vizsgálja, vagyis hogy maguk az irodalmi szövegek miként jelenítettek meg és értelmeztek gazdasági kérdéseket, ezek hogyan épültek be a széppróza vagy a költészet tematikus, narratív vagy figuratív eszköztárába, s miként járultak hozzá a vonatkozó jelenségek társadalmi tudatosulásához. A harmadik terület azt térképezi fel, hogy milyen gazdasági keretben termelték, forgalmazták és fogyasztották az irodalmat a 19. században; milyen színtereken és médiumokban folyt az irodalmi kereskedelem; az irodalmi piac infrastruktúrájának kiépülése mellett milyen nem-piaci finanszírozási formák éltek tovább; az irodalom előállítói és forgalmazói milyen anyagi viszonyok között tevékenykedtek, s ezekhez milyen társadalmi pozíció társult; illetve milyen egyéni gazdálkodási stratégiák mentén válhatott az írás az önfenntartás vagy a gyarapodás eszközévé.

Ez utóbbi témakörben tartottuk 2021 januárjában a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetével közös szervezésben az *Írói gazdálkodások a 19–20. században: Vállalkozás és befektetés Kazinczytól Jókaiig és tovább* című online konferenciánkat.¹³ A címben szereplő „írói gazdálkodás” kifejezést több irányban is

¹¹ Lásd, többek között: RÁKAI Orsolya, *Az irodalomtudós tekintete: Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1930 között*, Bp., Universitas, 2008, 109–128; ZÁKÁNY TÓTH Péter, „A Jókai-írógép” = *Nemzeti művelődés – egységesülő világ*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Napkút, 2010, 478–538; HANSÁGI Ágnes, *A mediális környezet hatása az elsődleges kanonizációra: A Jókai-regények folytatásos közlése a Pesti Naplóban (1851-1857)*, It, 2009/3, 291–317; FRIED István, *Jókai és a pénz = Gazdasági teológia*, szerk. FOGARASI György, Et.al., *Kritikai Elmélet Online* 1., 2013, 147–165. <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 1.); BALOGH Gergő, *Jókai Mór és a pénz trópusa: A Szegény gazdagok értelmezéséhez*, Kalligram, 2016/9, 94–98; VADERNA Gábor, *Pénz beszél: Az 1811-es devalváció tárgytörténete és a magyar it-narrative = Domb: Közköltészeti tanulmányok* 5., szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., reciti, 2017, 201–218.

¹² A kutatócsoport tagjairól, céljairól és eddigi eredményeiről lásd: <http://polecolit.btk.mta.hu/>

¹³ A rendezvényt egy sorozat részének szántuk, amelyben az egyes konferenciák tematikái eltérő aspektusokból nyitnak rálatást az irodalom társadalmi létének anyagi-gazdasági feltételeire: a 2021 júniusá-

értelmezhetőnek véltük. Míg a korszak elején az irodalmi működés jellemzően egyéb (földbirtokosi, oktatói, egyházi stb.) tevékenységek kísérője volt, s annak esetleges bevételei alárendelt kiegészítői maradtak az életvezetés általános ökonómiájának, az írói hivatás későbbi kikülönülésével maga az írás vált gazdálkodási tevékenységgé, vagyis az írást magát művelték a *homo oeconomicus* gazdaságilag célorientált habitusa szerint (vagy legalábbis megjelent ennek lehetősége vagy problémája). Olyan előadásoknak kívántunk teret adni, amelyek ebben az átmenetben vizsgálják az irodalmi alkotás változó anyagi környezetét, illetve az írói érvényesülés egyéni gazdasági lehetőségeit. Az irodalmi „háztartások” és az irodalmi „vállalkozások” (hol anyagi, hol erkölcsi sikerrel, hol mind a kettővel, hol egyikkel sem kecsegtető) önmenedzselési stratégiái mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy a korszak írói (irodalmi vagy más jellegű bevételeikből) milyen egyéb hitelpiaci vagy kereskedelmi befektetéseket eszközöltek.

A konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmányokat tartalmazza ez a lapszám. Kitűnik belőlük, hogy az 1800 és 1920-30-as évek közti időszakban – vagyis a rendi keretekben és ezek felbomlásakor, a kapitalista *Gründerzeit*, illetve a piaci termelési és kereskedési formák kiteljesedése idején – az „írói gazdálkodás” sokszínű változatai jöttek létre, de a mediális vagy jogi környezet, illetve az alkotói habitusok különbségei ellenére mégis kirajzolódik egy olyan történeti horizont, amelyen e változatok Kazinczytól Bajzán és Vörösmartyn át Móriczig egymást kölcsönösen értelmezve elrendezhetőek. S ezzel, a maga eredményein túl, e gyűjtemény előkészíthet vagy tovább ösztönözhet olyan kutatásokat is, amelyek a szocialista korszak állami mecénatúrájának és szimulált irodalmi piacának a keretei közt tekintik át az „írói gazdálkodás” aktuális lehetőségeit: de megvilágíthatja az 1990 utáni korszak – az itt tárgyalthoz sok tekintetben visszatérő – „irodalmi gépezetének” (Margócsy István) jellemző mechanizmusait is.

HITES SÁNDOR

ban rendezett *Ajándék, adomány, díj, ösztöndíj, segély: A mecénatúra színeváltozásai a magyar irodalomtörténetben* című online konferenciánk a piacon kívülről érkező, s a piaci értékelést politikai, erkölcsi vagy esztétikai szempontok alapján ellensúlyozni vagy felülírni igyekvő forrásokat vizsgálta; 2022-re tervezett piac- és kiadótörténeti konferenciáink pedig az irodalmi csere- és terjesztésformák változataira összpontosítanak majd. E konferenciák kiírását és programját, illetve egyéb rendezvényeinket lásd: <http://polecolit.btk.mta.hu/konferenciak/>